

УДК 94 (477)

Максим Блакитний

НЕВІДОМЕ ЗОБРАЖЕННЯ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ НА ІКОНІ ПОКРОВИ БОГОРОДИЦІ З НОВГОРОДА-СІВЕРЬСЬКОГО

DOI: 10.5281/zenodo.3855100

© М. Блакитний, 2020. СС BY 4.0

Мета статті – дослідження невідомого зображення гетьмана І. Мазепи на іконі Покрови Богородиці з Варваринської церкви Новгород-Сіверського. **Методи дослідження** добиралися відповідно до поставленої мети. Найвживанішими виявилися загальнонаукові методи аналізу та дедуції. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше досліджено і детально описано зображення гетьмана І. Мазепи на іконі Покрови Богородиці з Новгород-Сіверського. Наведено її опис та фотографічне зображення. Фотографія ікони була зроблена у 1916 р. мистецтвознавцем С. Таранушенком. **Висновки.** Аналізуючи зміст фонду С. Таранушенка з Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, вдалося виявити фотографію старої ікони з Варваринської церкви Новгород-Сіверського, на якій було детально промальовано реальних історичних персоналії доби гетьманства І. Мазепи. Ікону можна віднести до унікальної пам'ятки українського живопису та іконописання кінця XVII – початку XVIII ст. Її композиційна схема для того часу була доволі традиційною. У центрі ікони ми бачимо образ Божої Матері у короні з Покровом, над яким зображені два янголи на фоні рослинного орнаменту. Під Покровом дві групи людей – світські особи (ліворуч) і духівництво (праворуч). Дійові особи на іконі зображені згідно з ієрархією. Кожне обличчя чітко промальовано. На образі виконані постаті І. Мазепи, В. Дуніна-Борковського та І. Максимовича. Автором також була виконана спроба ідентифікувати ще двох осіб. По-перше, зображена особа біля правого плеча гетьмана може виявитися прилуцьким полковником Д. Горленком (1660–1731) або ж гетьманським племінником І. Обидовським (1672–1701). По-друге, поруч з особою М. Максимовича цілком може виявитися архимандрит новгород-сіверського Спасо-Преображенського монастиря М. Лежайський. Ікона Покрови Богородиці з Новгород-Сіверського повинна досліджуватися як один з шедеврів вітчизняного живопису з найбільш точним зображенням гетьмана Івана Мазепи. Під час підготовки статті фахову консультацію надала Ганна Арендар – головний зберігач фондів Чернігівського історичного музею ім. В. Тарновського.

Ключові слова: С. Таранушенко, Новгород-Сіверський, ікона, гетьман І. Мазепа.

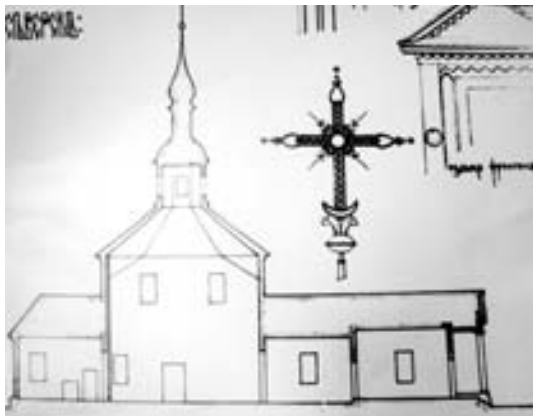
У Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського зберігається фонд С. Таранушенка (№ 278), серед матеріалів якого є справа № 651 «Фотографії, рисунки пам'яток архітектури та мистецтва Чернігівщини». Тут бачимо, зокрема, і світлини Новгород-Сіверського, зроблені відомим мистецтвознавцем та знавцем української архітектури. Під порядковим № 629 зберігається фотографія ікони Покрови Богородиці з церкви св. Варвари у Новгороді-Сіверському¹.

¹ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Ф. 278. Спр. 651. № 629.

Ікона Покрови Богородиці (у кольорі) на момент її фотографування (1916 р.) С. Таранушенком була у Варваринській дерев'яній церкві Новгород-Сіверського (храм розташований на території колишньої фортеці)². Розмір фотографії 10x8 см. З документальних джерел довідуємося, що С. Таранушенко протягом першої половини ХХ ст. відвідував Новгород-Сіверський кілька разів – у 1916, 1930 і 1932 рр. Під час своєї подорожі до міста у 1916 р. він досліджував і фотографував церкви – св. Миколая, св. Варвари та Покровський храм. Вочевидь, ікона була написана для іншої церкви і перенесена до храму св. Варвари, оскільки побудова останнього датується 1788 р. Церква не збереглася.

Церква св. Варвари з Новгород-Сіверського. Світлина 1916 р.

План церква св. Варвари з Новгород-Сіверського

Ікону можна віднести до унікальної пам'ятки українського живопису. Її композиційна схема для того часу була доволі традиційною. У центрі ікони ми бачимо образ Божої Матері у короні з Покровом, над яким зображені два янголи на фоні рослинного орнаменту. Під Покровом дві групи людей – світські особи (ліворуч) і духівництво (праворуч). Дійові особи на іконі зображені згідно з ієрархією. Кожне обличчя чітко промальовано.

Фотографія ікони Покрови Богородиці. Світлина 1916 р.

Фрагмент фотографії ікони з зображенням гетьмана І. Мазепи.

²Филарет (Гумилевский). Новгород-Северский. *Черниговские епархиальные известия* (далі – ЧЕИ). 1872. № 11. Часть неофициальная. С. 252.

На нашу думку, серед групи світських осіб (на іконі ліворуч) зображено видатного українського діяча Івана Мазепу (другий ліворуч). Гетьман стоїть на повний зріст, на вигляд має п'ятдесят років, худорлявої статури. Голова повернута ліворуч, обличчя витягнуте (худорляве), тонкий ніс, сиві вуса, невелика борідка та коротка зачіска. Обличчя І. Мазепи ретельно промальовано і відображає його тогочасний вигляд. Долоні з'єднані для моління, кисті рук мають довгі пальці. Гетьман одягнутий у світлий кунтуш, зверху темний плащ, підбитий хутром, що тримається застібкою угорі³. Праворуч від гетьмана проглядається обличчя, ймовірно генерального обозного В. Дуніна-Борковського (схоже на портретне зображення В. Дуніна-Борковського початку XVIII ст. з колекції В. Тарновського)⁴. Ліворуч від гетьмана, можливо, зображений прилуцький полковник (з 1693 р.) Д. Горленко (1660–1731 рр.) або ж племінник І. Мазепи – І. Обидовський (1672–1701 рр., секретар гетьмана, ніжинський полковник)⁵. Четвертий ліворуч – цар Московії Петро Олексійович.

Серед представників духовництва (на іконі праворуч) – ймовірно зображення чернігівського архієпископа І. Максимовича⁶. На архієреї одягнутий сакос, епитрахиль, на грудях – наперсний хрест. Поряд з ним, можливо, зображено архімандрита новгород-сіверського Спасо-Преображенського монастиря М. Лежайського (помер у 1699 р.; у лівій руці тримає чотки)⁷.

Схожих і подібних за часом (90-ті рр. XVII ст.) зображень гетьмана маємо два. Зокрема, гетьман І. Мазепа зображений на гравюрі О. Тарасевича «Хрещення Христа» (1694 р.), яка зберігається в Національній бібліотеці у Варшаві. Там бачимо фігури юних царів Московії Іоана та Петра Олексійовичів, поряд з якими намальований (згідно з версією історика С. Павленка) гетьман І. Мазепа. Гетьман зображений з бородою, вусами, долоні з'єднані для моління. І. Мазепа одягнений у жупан, а зверху – накидку-кірею⁸. Аналогічне рельєфне зображення гетьмана зустрічаємо на дзвоні «Голуб» (1699 р.), зокрема, з характерним силуетом фігури, рисами обличчя та стилем одягу. Водночас, постать І. Мазепи на гравюрі й дзвоні передана у загальних рисах. Можливо, ікону Покрови Богородиці рятували від нищення творів мистецтва, що мали зображення гетьмана І. Мазепи, тому вона згодом і потрапила до храму св. Варвари. Подальша її доля невідома.

Згідно з наведеними фактами, можна припустити, що ікона з Новгорода-Сіверського була намальована наприкінці XVII – на початку XVIII ст. У січні 1696 р. помер цар Іоанн, тому на іконі він не зображений. У 1697 р. очільником Чернігівської єпархії став І. Максимович. У 1702 р. помирає генеральний обозний В. Дунін-Борковський. Відтак, ймовірний час написання ікони – між 1696 і 1702 рр. Можна гадати, що ікону виконав місцевий художник-іконописець (ймовірно з Чернігова чи Новгорода-Сіверського), який особисто бачив особу гетьмана та переважно більшість «героїв» сюжетної композиції.

Таким чином, на фотографії ікони Покрови Богородиці (кінець XVII ст.) бачимо найбільш точне зображення гетьмана Івана Мазепи на повний зріст.

Під час підготовки статті фахову консультацію надала Ганна Арендар – головний зберігач фондів Чернігівського історичного музею ім. В. Тарновського.

³ ІР НБУВ. Ф. 278. Спр. 651. № 629.

⁴ Адруг А. Портрет В. Дуніна-Борковського – видатна пам'ятка українського портретного малярства. *Скарбниця української культури*. 2002. Вип. 3. С. 86.

⁵ Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. Київ, 2004. С. 43, 45, 67–68.

⁶ Ситий І. Закладна дошка Покровської церкви часів чернігівського архієпископа Іоанна Максимовича. *Скарбниця української культури*. Вип. 12. Чернігів, 2010. С. 194.

⁷ Филарет (Гумилевский). Описание Новгород-Северского Спасо-Преображенского первоклассного мужеского монастыря. *ЧЕИ*. 1861. № 3. Часть неофициальная. С. 159.

⁸ Павленко С. Іван Мазепа. Прижиттєві зображення гетьмана та його наближених. Київ : Мистецтво, 2018. С. 37–40.

References

- Adruh A. Portret V. (2002). Dunin-Borkovskoho – vydatna pamiatka ukrainskoho portretnoho maliarstva. *Skarbnytsia ukrainskoi kultury*. Vyp. 3. Chernihiv, Ukraine. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho (IR NBUV), F. 278. D. 651. № 629.
- IR NBUV, F. 278. D. 651. № 629.
- Fylaret (Humylevskiy). (1872). Novhorod-Severskyi. *Chernyhovskyye eparkhialnye yzvestyia (in other cases – ChEY)*. № 11. Chast neofytsyalnaia. Chernihiv, Ukraine.
- Fylaret (Humylevskiy). (1861). Opysanye Novhorodseverskoho Spasopreobrazhenskoho pervoklassnoho muzheskoho monastiria. *ChEY*. № 3. Chast neofytsyalnaia. Chernihiv, Ukraine.
- Pavlenko S. (2018). Ivan Mazepa. Pryzhyttievi zobrazhennia hetmana ta yoho nablyzhenykh. Kyiv, Ukraine. S. 37–40.
- Pavlenko S. (2004). Otochennia hetmana Mazepy: soratnyky ta prybichnyky. Kyiv, Ukraine.
- Sytyi I. (2010). Zakladna doshka Pokrovskoi tserkvy chasiv chernihivskoho arkhiepyskopa Ioanna Maksymovycha. *Skarbnytsia ukrainskoi kultury: Zbirnyk naukovykh prats*. Vyp. 12. Chernihiv, Ukraine.

Блакитний Максим Михайлович – кандидат історичних наук, вчений секретар Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського (вул. Музейна, 4, м. Чернігів, 14000, Україна).

Blakytny Maksim – Ph.D. in Historical Sciences, scientific secretary of the V. V. Tarnovskiy Chernihiv Historical Museum (4 Muzeina Street, Chernihiv, 14000, Ukraine).

E-mail: maksim_a@ukr.net

UNKNOWN IMAGE OF HETMAN IVAN MAZEPA ON THE ICON OF THE INTERCESSION OF THE VIRGIN FROM NOVHOROD-SIVERSKYI

The purpose of the article is to study the unknown image of Hetman I. Mazepa on the icon of the Intercession of the Mother of God from the St. Barbara Church of Novgorod-Siversky. Research methods were selected in accordance with the goal. The most commonly used general scientific methods are the methods of analysis and deduction. The scientific novelty is in the fact that for the first time the image of Hetman I. Mazepa on the icon of the Intercession of the Mother of God from Novgorod-Siversky was studied and described in detail. Its description and photographic image are given. The photo of the icon was taken in 1916 by art critic S. Taranushenko. Conclusions. Analyzing the contents of the collection of S. Taranushenko from the Institute of Manuscripts of the National Library of Ukraine named after V. Vernadsky, it was possible to find a photograph of an old icon from the Barbarian Church of Novgorod-Siversky, which depicted in detail real historical personalities of the Hetmanate I. Mazepa. The icon can be attributed to a unique monument of Ukrainian painting and icon painting of the late seventeenth - early seventeenth century. Its compositional scheme for that time was quite traditional. In the center of the icon we see the image of the Mother of God in a crown with the Shroud, over which are depicted two angels on a background of floral ornaments. Under the Shroud there are two groups of people – lay people (left) and the clergy (right). Actors on the icon are depicted according to the hierarchy. Each face is clearly drawn. The figures of I. Mazepa, V. Dunin-Borkovsky and I. Maksymovych are depicted in the image. The author also attempted to identify two other individuals. First, the person depicted near the right shoulder of the hetman may be Pryluky Colonel D. Gorlenko (1660–1731) or Hetman's nephew I. Obidovsky (1672–1701). Secondly, along with the person of M. Maksymovych, M. Lezhaisky may well turn out to

be the archimandrite of the Novgorod-Siversky Savior-Transfiguration Monastery. The icon of the Intercession of the Virgin from Novgorod-Siversky should be studied as one of the masterpieces of domestic painting with the most accurate image of Hetman Ivan Mazepa. During the preparation of the article, Anna Arendar, the chief custodian of the Chernihiv Historical Museum named after V. Tarnovskiy.

Keywords: *S. Taranushenko, Novgorod-Seversky, icon, hetman I. Mazepa.*

Дата подання: 10 березня 2020 р.

Дата затвердження до друку: 17 квітня 2020 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Блакитний М. Невідоме зображення гетьмана Івана Мазепи на іконі Покрови Богородиці з Новгорода-Сіверського. *Сіверянський літопис*. 2020. № 2. С. 4–8. DOI: 10.5281/zenodo.3855100.

Цитування за стандартом APA

Blakytny M. (2020). Nevidome zobrazhennia hetmana Ivana Mazepy na ikoni Pokrovy Bohorodytsi z Novhorod-Siverskoho [Unknown image of Hetman Ivan Mazepa on the icon of the Intercession of the Virgin from Novhorod-Siverskyi]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 2, 4–8. DOI: 10.5281/zenodo.3855100.